

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ Π. ΡΟΥΣΑΝΟΥ

I.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΡΟΥΣΑΝΟΥ

Ἡ Τὰ τοῦ βίου τοῦ Παχωμίου Ῥουσάνου δυνάμεθα σήμερον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ φερομένων ἰδίων μαρτυριῶν νὰ καθορίσωμεν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐπακριβῶς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀρχαιότερον περὶ αὐτοῦ ἀσχοληθέντας, οἵτινες εἰς πολλὰς ἀνακριβεῖας περιέπεσον. Οὕτως ὁ Χ. Φιλητᾶς ἠγνώνει τὴν ἐκ Ζακύνθου καταγωγὴν αὐτοῦ, ὑποθέτων ὅτι «ἐγεννήθη εἰς κανὲν μέρος ἐκείνης τῆς περιχώρου» δῆλα δὴ τῆς μεθορίου Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας ¹⁾. Ὁ Α. Ehrhard τὰ ἐν τῇ Πατρολογία Migne ἐκδεδομένα ἔργα τοῦ Ῥουσάνου : περὶ τῆς ἐκ τῶν Γραφῶν ὠφειλίας, περὶ Καρτανιτῶν αἵρετικῶν, περὶ τῆς τῶν Καρτανιτῶν αἵρέσεως καὶ προθεωρία εἰς τὴν Γραμματικὴν θεωρεῖ μᾶλλον ὡς γραφέντα ἐν πολλῷ προγενεστέρῳ ἐποχῇ ²⁾. Καὶ ὁ Ν. Κατραμῆς ὠριζεν ὡς ἔτος γεννήσεως τοῦ Ῥουσάνου τὸ 1470 ³⁾, ἐν ᾧ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Πατρολογία τοῦ Migne τὰ ὡς ἄνω ἔργα του συνεξεδόθησαν μετὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τοῦ Η' αἰῶνος ⁴⁾,

¹⁾ Χ. Φιλητᾶ, Περὶ Ἰωαννικίου Καρτάνου, Δαμασκηνοῦ Στουδίτου καὶ Παχωμίου Ῥουσάνου, Κέρκυρα 1847 σ. 32.

²⁾ Παρὰ Κ. Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Literatur ², München 1897 σ. 137.

³⁾ Ν. Κατραμῆ, Φιλολογικὰ ἀνάλεκτα Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1880 σ. 231. Πρβλ. καὶ Δ. Ζώη, Λεξικὸν Φιλολογικὸν καὶ Ἱστορικὸν Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1919 σελ. 965, ἐνθα ὀρίζεται τὸ ἔτος 1480.

⁴⁾ Migne PG. 98, 1333—1360.

τοῦ μεγαλυτέρου μάλιστα μέρους τῶν συγγραμμάτων του ἀγνοουμένου ἐντελῶς.

Ὁ Ῥουσάνος ἦτο Ζακύνθιος τὴν καταγωγὴν ἐκ τῆς γνωστῆς οἰκογενείας τῆς Ζακύνθου τῶν Ῥουσάνων, ἡ ὁποία κατήγετο ἐκ τοῦ χωρίου Πηγαδακίων τῆς νήσου ταύτης ¹⁾, καί, κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦ Μάτεση, «ἐξεκλήρησε» τῷ 1688 ²⁾. Ἐγεννήθη δὲ κατὰ Νοέμβριον τοῦ ἔτους 1508 ἐν Ζακύνθῳ, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν «ἐν ἔτει ζιζ' μηνὶ Νοεμβρίῳ ἐγεννήθη» ³⁾. Ὁ ἴδιος καλεῖ ἑαυτὸν Ζακύνθιον ἐν τοῖς συγγράμμασί του, ὡς ἐν τῷ «Κατὰ Μονοφυσιτῶν, τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ Μαθουσαῖα, Παχώμιος ῥακενδύτης Ζακύνθιος», ἐν τῇ ἐπιστολῇ του «Μιχαὴλ τῷ καὶ Ἐρμοδώρῳ τῷ φιλοσόφῳ» ⁴⁾ καὶ ἄλλαχού ⁵⁾. Φαίνεται ὅτι ἡ οἰκογένεια αὐτοῦ διεκρίνεται ἐπ' εὐσεβείᾳ, διὸ οὐ μόνον ὁ υἱός, ἀλλὰ καὶ ὁ πατήρ του, πιθανῶς λόγῳ προώρου θανάτου τῆς συζύγου του, ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωακείμ Ῥουσάνος, ὡς τοιοῦτον δὲ συναντῶμεν αὐτόν, ὡς κατωτέρω ῥηθήσεται, ἐν ἔτει 1553 ἐγείροντα κληρονομικὰ δικαιώματα ἐπὶ τῆς καταλειφθείσης ἀσημάντου περιουσίας, εἰς βιβλία κατὰ τὸ πλεῖστον, ὑπὸ τοῦ ἀποβιώσαντος υἱοῦ του Παχωμίου. Ὁ υἱός του οὗτος, φύσις θρησκευτικὴ καὶ ἀσκητικοῦ ἐμπορούμενος πνεύματος, προσῆλθε νέος ἔτι ὢν εἰς τὰς μοναχικὰς τάξεις, καρεῖς μοναχὸς ἐν τῇ ἐν Ζακύνθῳ ἱερᾷ μονῇ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τῇ ἐπιλεγομένῃ τῶν Κρημνῶν, εἰς ἣν ἀνῆκεν μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ καὶ ἐν ἣ ἔλαβε τὴν πρώτην μόρφωσιν. Προσέλαβε δὲ τὸ μοναχικὸν ὄνομα Παχώμιος, εἰς τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν χρόνων ἐκείνων, προσέθηκε καὶ τὸ «ῥακενδύτης». Ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν διέμεινε ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐν τῇ μονῇ τῆς μετανοίας αὐτοῦ. Ἀνήσυχος καὶ πνευματώδης ὢν καὶ ὑπὸ ἀκορέστου φιλομαθείας κατεχόμενος, ἐπεχείρησε πολλὰ καὶ μακρὰ ταξείδια, ἐπισκεφθεὶς ὑπὸ τὴν μοναχικὴν ιδιότητα, τὴν πανταχοῦ τότε εὐρίσκουσιν ἀνοικτὰς πύλας, πάσας σχεδὸν τὰς χώρας τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ, τοῦτο μὲν, ἵνα γνωρίσῃ ταύτας καὶ διδάξῃ καὶ μεταδώσῃ πνευματικόν

¹⁾ Δ. Ζώνη, ἐνθ. ἀν. σ. 965. Σημειωτέον ὅτι ἡ ἐν Μετεώροις μονὴ Ῥουσάνου, ἐκτὸς τῆς ἀπλῆς ὁμωνυμίας, οὐδεμίαν ἑτέραν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν ἡμέτερον συγγραφέα Παχώμιον Ῥουσάνον.

²⁾ Παρὰ Κ. Σάθα, Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα τ. I., Ἀθῆναι 1867 σ. 217.

³⁾ Κ. Σάθα. Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, Ἀθῆναι 1869 σελ. 122 σημ. 1.

⁴⁾ Παρ' Ἑλληνομνήμονι, σ. 581—583.

⁵⁾ Πρβλ. καὶ Ν. Κατσαμῆ, μ. ἔρ. σ. 233 κέ.

τι φῶς εἰς τὸν ἐν πνευματικῷ σκότει καὶ ἐσχάτη ἀμαθείᾳ διατελοῦντα κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους ὑπὸ τὸν Κατακτητὴν χρόνους Ἑλληνικὸν λαόν, τοῦτο δέ, ἵνα λάβῃ καὶ ὁ ἴδιος τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδοθῇ εἰς βαθυτέρας θεολογικὰς μελέτας, ἀνὰ τὰς τότε μεγάλας ἐν ταῖς μοναῖς κυρίως ὑπὸ τῶν μοναχῶν διατηρουμένας βιβλιοθήκας. Οὕτως ἐπεσκέφθη, κατὰ τὰς ἐν τοῖς ἑαυτοῦ συγγράμμασι καὶ ἰδίᾳ ταῖς ἐπιστολαῖς καὶ τῷ «περὶ τῆς ἐκ τῶν Γραφῶν ὠφελείας» ἰδίας μαρτυρίας, τὴν Ἄττικὴν, Πελοπόννησον (ἰδίως τὴν Ἀχαΐαν) Θεσσαλίαν, Ἡπειρον, Μακεδονίαν, Θράκην, Ἐπτάνησον, Κρήτην, Κύπρον, Κάροπαθον, Χίον, Λέσβον, ἔτι δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ Παλαιστίνην (ἰδίως τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ τὸν Λιβάνον), τὰς περὶ τὸν Πόντον χώρας (οἶον τὴν Σωζούπολιν καὶ ἄ.) καὶ τὸ ἅγιον Ὄρος. Οὐδαμοῦ ὅμως συνηντήσαμεν μαρτυρίαν αὐτοῦ, ὅτι ἐπεσκέφθη καὶ τὴν Ἰταλίαν, ὡς τινες ἵπετό-πασαν¹⁾. Διότι ἐκ τοῦ ὅτι ἐν τῷ «περὶ τῆς ἐκ τῶν Γραφῶν ὠφελείας» ἔργῳ του μνημονεῦει τῆς Ἀπουλητίας καὶ Σικελίας, οὐδαμῶς ἔπεται ὅτι καὶ ἐπεσκέφθη αὐτάς, λαμβανομένου ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ Ῥουσάνος γράφων στηρίζεται πολλάκις ἐπὶ ἀρχαιοτέρων συγγραμμάτων ἢ καὶ ἐπὶ προφορικῶν πληροφοριῶν, ὡς ἀλλαχοῦ ὁμολογεῖ. Εἰς τὴν νῆσον Λέσβον παρέμεινεν ἐπὶ διετίαν περίπου, προσληφθεὶς ὡς διδάσκαλος εἰς τι ἐν μονῇ λειτουργοῦν σχολεῖον ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον Ἀντίσσης Ἰγνατίου, ὡς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῇ²⁾. Ὡς χρόνον τῆς ἐνταῦθα διαμονῆς του πρόκειται νὰ θεωρήσωμεν τὰ πρῶτα τῆς μοναχικῆς ζωῆς του ἔτη, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ συγγραφικοῦ σταδίου αὐτοῦ. Μετέβη δὲ ἐκεῖσε ἐκ τοῦ Λιβάνου, δεχθεὶς πρόσκλησιν τοῦ Ἀντίσσης Ἰγνατίου, μετανοήσας δὲ βραδύτερον διὰ τὰς ἐκ μέρους τοῦ ἐπισκόπου τούτου πολλὰς ἀδικίας καὶ θλίψεις, τὰς ἐκτεθειμένας ἐν τῇ ῥηθείᾳ διαφωτιστικῇ ἐπιστολῇ. Τοὺς ἁγίους Τόπους ἐπεσκέφθη ἅπαξ μὲν ἀσφαλῶς, πιθανώτατα δὲ καὶ τὸ δεύτερον, ὡς ὁ ἴδιος τῷ Παϊσίῳ Δράμας ἐπιστέλλων διαβεβαιοῖ. «Ἐγὼ μὲν οὖν...δεῖν ἔκριναι εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους αὐθις παραγενέσθαι»³⁾. Ἀλλὰ περισσότερο, ἐπὶ μίαν περίπου

¹⁾ Οὕτως οἱ Ν. Κατραμῆς μ. ἐρ. 231.—Ph. Meyer, Die Theologische Literatur der griechischen Kirche im 16. Jahrhundert, Leipzig 1899, σ.38.—M. Jugie, Theologia dogmatica Christianorum orientalium. Tomus I, Theologiae dogmaticae Greco-russorum origo, historia, fontes, Parisiis, 1926 σ. 496. Πρβλ. καὶ Κ. Οἰκονόμου, περὶ τῶν Ὁ' ἐρμηνευτῶν τ. IV, Ἀθήναι 1849 σ. 798.

²⁾ Ἑλληνομνήμων σ. 693.

³⁾ Αὐτόθι 647.

δεκαετίαν, διέμεινεν ὁ Παχώμιος ἐν ἁγίῳ Ὄρει, καὶ δὴ ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τῶν Ἰβήρων. Οὕτω συναντῶμεν αὐτὸν ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ Ὄρει κατὰ τὰ ἔτη 1536, 1538, 1539, 1540, 1542 καὶ 1544, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτοῦ μαρτυρίας, ἃς κατωτέρω παραθέτομεν. Ἄλλὰ δὲν ἔμεινε πολὺ εὐχαριστημένος ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν συμπεριφορᾶς τῶν ἐκεῖ μοναχῶν, οἱ ὅποιοι ἐκ λόγων ζηλοτυπίας καὶ φιλοδοξίας δὲν ἠνείχοντο μεταξὺ αὐτῶν τὸν λόγιον καὶ πᾶσαν παρεκτροπὴν καὶ κακίαν στηλιτεύοντα ἀδελφόν. Ἴδου τί γράφει ὁ ἴδιος τῷ Παΐσιῳ Δράμας ἐπιστέλλων, λίαν χαρακτηριστικὰ διὰ τὰ τῶν τότε μονῶν. «Διὸ καὶ ἀκατάστατοι καλούμεθα ὑπὸ πάντων, ἀνυπότακτοι, ῥάθυμοι, τὰ τούτων ἀδίκως ὀνομαζόμενοι... Ἄλλ' ἅπαντες σχεδὸν οἱ λόγου ἀντιποιούμενοι ταῦτὰ πάσχουσι καὶ τὸν κόσμον αἰροῦνται μᾶλλον οἰκεῖν ἢ τὴν ἔρημον, διὰ τὴν σύγχυσιν καὶ τὰ σκάνδαλα καὶ τὰς πολυαρχίας ἢ ἀναρχίας... Τὰ γὰρ κοινόβια τὰ καθ' αὐτὰ ἀσύμβαντα, τὰ δ' ἠσυχαστήρια ἠσυχασταῖς ἄβατα, διὰ τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὸ πολὺ τοῦ τιμήματος». Καὶ ἐπιλέγει: «Βαβαί! Ὄρος τοιοῦτον πλήρες μοναχῶν καὶ παντοίας διῶκον ἡδονᾶς καὶ δόξας καὶ φαντασίας, οὐ δύναται γραμματικὸν ἓνα διαθρῆψαι ἄνδρας δ' ἵπποκορυστὰς μᾶλλον καὶ θηρατικούς κύνας, τούναντιον τοῦ ἐπαγγέλματος, ἴσως δὲ καὶ ἀνθρώπους τινὰς ἀπλάστους, μὴ εἰδότας δεξιὰν ἢ ἀριστεράν» ¹⁾).

Ἐχων κέντρον τὸ ἅγιον Ὄρος ἐποιεῖτο μακρὰς περιοδείας εἰς τὴν ἕπαιθρον, διδάσκων τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, κηρύσσων τὸν θεῖον λόγον καὶ πιθανώτατα ἄσκῶν καὶ τὸ τοῦ πνευματικοῦ πατρὸς λειτούργημα, πανταχοῦ δὲ μελετῶν καὶ συγγράφων ²⁾). Τὰς λειτουργίας δὲ ταύτας ἤσκει ὁ φίλεργος μοναχὸς μετὰ μεγάλης φιλοπατρίας καὶ ἐπιμελείας καὶ ἀφοσιώσεως καὶ αὐτόχρομα ἀποστολικοῦ ζήλου, ἐν μέσῳ μεγάλων στερήσεων, κακουχιῶν καὶ διωγμῶν ἔτι, καθ' ἃ ὁ ἴδιος πολλαχοῦ σημειοῖ. Χαρακτηριστικὴ ἰδίᾳ εἶνε ἡ μακρὰ πρὸς τὸν Ἀντίσσης Ἰγνάτιον ἐπιστολή, ὡς καὶ ἡ πρὸς τὸν Δράμας Παΐσιον, ἐν ἣ μεταξὺ ἄλλων λέγει. «Ὅντως, κατὰ τινὰ τῶν σοφῶν, ἀρχὴ γραμματικῆς πεντάστιχός ἐστι κατάρα. Ἴδου γὰρ καὶ ἡμεῖς ταύτης γευσάμενοι τῆς ἀρᾶς, ἵνα μὴ λέγων ἐπιστήμης καὶ ἀρετῆς φορτικὸς δόξω, οἷας θλίψεις καὶ ὕβρεις ὑπομένομεν, οἷας ἐξουδενώσεις, οἷας εἰρωνείας παρ' οἰκείων, παρ' ἄλλοτρίων, οἷους μόχθους, τόπους ἐκ τόπων ἀμείβοντες, πεινῶντες, δι-

¹⁾ Αὐτόθι 647.

²⁾ Προβλ. καὶ Ν. Κατραμῆ, μ. ἔρ. σ. 231, «μετερχόμενος ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὸν διδάσκαλον τῆς ἑλληνικῆς καὶ κήρυκα τοῦ θείου λόγου».

ψῶντες, ὄνειδιζόμενοι, προπηλακιζόμενοι, μηδεμίαν ἀνακωχὴν τοῦ κακοῦ ποθεν ἔχοντες»¹⁾. Τὸ τοῦ διδασκάλου λειτούργημα ἤσκει ὅλως ἀνιδιοτελῶς, πλὴν μετὰ παραδειγματικῆς εὐσυνειδησίας καὶ μεθοδικότητος καί, οὕτως εἶπεῖν, θρησκευτικῆς ἀφοσιώσεως. «Πόσης δὲ τοὺς μαθητὰς ἠξίου ἐπιμελείας, οὐδ' αὐτὸς ἀγνοεῖς», γράφει πρὸς τὸν Ἀντίσσης Ἰγνάτιον. «Καθ' ἡμέραν καὶ ὥραν καὶ ἴν' οὕτως εἶπω ἀδιαλείπτως ἡμῖν παραδιδούς αὐτοῖς τὰ εἰς ὠφέλειαν ψυχικὴν μᾶλλον συντείνοντα λόγια, ὥστε με οἶάν τινα χελιδόνα ποτὲ μὲν τοῦτον, ποτὲ δὲ ἐκεῖνον ἔφορᾶν εἰ δεῖται τροφῆς λογικῆς»²⁾. Ὡς παιδαγωγικὴν δ' ἀρχὴν ἐπέσβευσεν, «ὅτι χρὴ τὰ παιδιά ἔτι ἀπαλὰ ὄντα διδάσκειν τὴν ἀρετὴν, καὶ παντὶ τρόπῳ ῥυθμίζειν τε καὶ παραθῆγειν εἰς αὐτήν, ἵνα μὴ τραχυνθέντα καὶ εἰς τὰ χεῖρ᾽ συνεθισθέντα, δυσανάκλητα γένωνται εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ μίμησιν, ὥσπερ φυτὰ τινα ἀμεληθέντα καὶ στρεβλωθέντα, καὶ μὴ δυνάμενα εἰς τὸ ἕξῃς, εἰ μὴ διὰ πυρός, ἰθυσθῆναι»³⁾.

Μεγαλυτέρας σημασίας εἶνε ἡ ἐκκλησιαστικὴ δρασίς τοῦ Ῥουσάνου, ἀναμειχθέντος εἰς ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα τῆς ἐποχῆς του. Συνδυάζων βαθεῖαν εὐσέβειαν μετ' ἐναρέτου καὶ ἀσκητικοῦ βίου, ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Πατρίδα μετὰ δραστηριότητος καὶ ἐργατικότητος σπανίας, ἐξ ἄλλου δὲ πιστὸς τηρητὴς τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων καὶ ὀρμητικὸς χαρακτήρ ὢν, ἀνοίγει πολυμέτωπον ἀγῶνα κατὰ παντὸς ἐπιβουλεσομένου τὰ δόγματα, τὰ ἔθιμα καὶ τὰς παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας, καταπολεμήσας ἰδίᾳ ἐπιτυχῶς τὰς αἱρέσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐν ᾗ παραλλήλως ἐργάζεται καὶ θετικῶς πρὸς ἐξύψωσιν τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ, κηρύσσων, διδάσκων, νοουθετῶν, ἐπιτιμῶν καὶ πρὸ πάντων συγγράφων, καταστάς εὐρύτατα γνωστὸς καὶ ἀσκῶν μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν συγχρόνων του καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων τῆς ἐποχῆς του. Μάρτυρες τούτου ἔστωσαν αἱ ἐπιστολαὶ του καὶ ἰδίως ἡ πρὸς τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν καὶ ἡ ἀπάντησις τοῦ Μ. Γαλησιώτου, ἡ πρὸς τὸν Ναυπάκτου Ἀθανάσιον, τὸν Ἀντίσσης Ἰγνάτιον, τὸν πρόφην Θεσσαλονίκης Μακάριον, πρὸς τοὺς ἐν Βενετία χαλκογραφεῖς κλπ. καὶ μάλιστα τὸ γεγονός ὅτι ἔγραφε καὶ καθολικὰς ἔτι ἐπιστολάς, οἷα ἡ κατὰ τοῦ μοναχοῦ Ματθαίου πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Μ. Γαλησιώτης, πιθανῶς δὲ καὶ ἡ πρὸς τὸν Ναυπάκτου Ἀθανάσιον κατὰ τοῦ Καρτάνου,

¹⁾ Αὐτόθι 646.

²⁾ Αὐτόθι 698.

³⁾ Αὐτόθι 701.

περὶ ἧς ὁ ἴδιος γράφει ἐν αὐτῇ «ἐβουλόμην μέντοι καθολικὴν θεῖναι τὴν τοιαύτην ἐπιστολήν» ¹⁾).

Ἡ μεγίστη τέλος σημασία τοῦ Ῥουσάνου ἔγκειται ἐν τῇ συγγραφικῇ αὐτοῦ δράσει, δι' ἧς ἀνεδείχθη, κατὰ τὸν Σ. Λάμπρον, «Θεολόγος διακεκριμένος καὶ καθόλου εἰς τῶν ἐπιφανεστάτων ἐπὶ Τουρκοκρατίας Ἑλλήνων λογίων» ²⁾. Σχολεῖον αὐτοῦ ἠπῆρξαν αἱ βιβλιοθήκαι τῶν μονῶν καὶ διδάσκαλος ἢ ἁγία Γραφή, τὰ συγγράμματα τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ τὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Πεπροικισμένος ὑπὸ μεγάλων πνευματικῶν χαρισμάτων καὶ ὠπλισμένος μετὰ καταπλησσοῦσης φιλομαθείας καὶ φιλοπονίας, ἐπιδίδεται εἰς τὴν μελέτην καὶ σπουδὴν αὐτῶν, προσκτησάμενος οὕτω βαθεῖαν θεολογικὴν ὡς καὶ κλασικὴν καὶ γλωσσικὴν μόρφωσιν οὐ τὴν τυχοῦσαν. Ταυτοχρόνως δὲ ἐργάζεται μετὰ μεγάλου ζήλου καὶ ὡς ἀντιγραφεὺς κυρίως ἐν ἁγίῳ Ὄρει, πολλοὺς κώδικας γράψας, ἑξαπλῶν οὕτω τὰ συγγράμματα τῶν θείων Πατέρων. Ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γραφέντων κωδίκων σώζονται αἱ αὐτόγραφοι σημειώσεις του, ἐξ ὧν μνημονεύομεν ἑνταῦθα τῶν ἐξῆς μόνον: Ἐν τέλει τοῦ ὑπὸ τοῦ Ῥουσάνου γραφέντος 593 κώδικος τῆς ἱερᾶς μονῆς Ἰβήρων (Λάμπρου 4713), τοῦ περιέχοντος 21 πατερικὰ ἔργα καὶ δύο τοῦ Ῥουσάνου, ἀναγινώσκομεν τὴν ἐξῆς σημείωσιν αὐτοῦ «ἔτους ζμη' (δηλ. 1540) τὰ γραφέντα παρ' ἡμῶν βιβλία ἐν τῇ τῶν Ἰβήρων εὐαγεστάτῃ μονῇ: Γένεσις, Εὐαγγέλια ἑωθινά, βίος Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου, Εἰρημολόγιον τονισμένον περιέχον καὶ τινὰ τῆς παπαδικῆς, ἐρμηνεία Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὰς Πράξεις, τοῦ αὐτοῦ ἐρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην δεύτερον τμήμα, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἔπη, ἐκ τῶν αὐτῶν τοῦ τε Πλανούδη καὶ ἑτέρων, καὶ τόδε, ἔτι διαθήκη καὶ τυπικὸν τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου» ³⁾. Ἐπίσης ἐν τέλει τοῦ κώδικος 880 τῆς αὐτῆς μονῆς (Λάμπρου 5000), τοῦ περιέχοντος τὰ ἄνω ἑωθινὰ Εὐαγγέλια καὶ ἄλλα συγγράμματα γράφει «Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Παχωμίου πόνος» ⁴⁾. Ὁμοίως ἐν τέλει τοῦ κώδικος 260 τῆς ἰδίας μονῆς (Λάμπρου 4380), τοῦ περιέχοντος τὸ ἄνω «Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὑπόμνημα εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην» σημειοῖ «κατὰ τὸ ζμς' ἔτος (δηλ. 1538) ἀφιερῶθη

¹⁾ Αὐτόθι 457.

²⁾ Νέος Ἑλληνομνήμων τ. XIII (1916) σ. 56.

³⁾ Σ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγίου Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων τ. II, Κανταβρυγία 1900 σ. 179 κέ.

⁴⁾ Αὐτόθι σ. 233.

τῆ μονῆ τῶν Ἰβήρων ὑπὸ τοῦ γράψαντος Παχωμίου μοναχοῦ»¹⁾. Ὡσαύτως ἐπὶ τοῦ κώδικος 1279 σςγ' τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Σινᾶ, τοῦ περιέχοντος συγγράμματα Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου σημειοῖ. «Ἡ βίβλος ἦδε σὺν Θεῷ πεπεράτωται χειρὶ Παχωμίου μοναχοῦ ἐν τῇ κατὰ τὸν Ἄθω σεβασμίᾳ μονῆ τῆς ὑπερενδόξου Θεοτόκου τῇ ἐπικεκλημένῃ τῶν Ἰβήρων, ἐν ἣ καὶ ἀφιερώθη κατὰ τὸ ζμδ' (=1536) ἔτος»²⁾. Καὶ ἐπὶ τοῦ 1539 – 1540 χειρογράφου τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, τοῦ περιέχοντος βίους καὶ μαρτυρολόγια διαφόρων Ἁγίων, φέρονται αἱ ἐξῆς σημειώσεις τοῦ ἀντιγραφέως αὐτοῦ ἀσφαλῶς ἡμετέρου Παχωμίου, διαιτρίβοντος τότε ἐν ἀγίῳ Ὄρει ἐν φύλλῳ 223 «Παχώμιος μοναχός, ἐν τῇ τῆς σεβασμίας Λαύρας μονῆ, ἀφλθ'» (τ. ἔ. 1539) καὶ ἐν φύλλῳ 113 «Παχώμιος μοναχός, ἐν τῇ τῆς σεβασμίας Λαύρας μονῆ, ἀφμ'» (=1540)³⁾. Καὶ ὁ Α. Π. Κεραμεὺς κατατάσσει τὸν Ῥουσάνον μεταξὺ τῶν καλλιγράφων τῶν κωδίκων τῆς ἱερᾶς μονῆς Κοσινίτζης, καθ' ὅτι ἐν τέλει τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἐν ἔτει 1540 γραφέντος μηναίου τοῦ Ἰανουαρίου εὔρηται ἡ σημείωσις, «ἐπληρώθη τὸ παρὸν μηναῖον χειρὶ Παχωμίου μοναχοῦ ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῆ τῆς Κοσυνίτζης ἔτους ζ'μη^ο»⁴⁾. Ὡσαύτως φέρεται ὡς ἀντιγραφεὺς τῆς ἐν Παρισίοις Διδασκαλίας τοῦ ἁββᾶ Δωροθέου⁵⁾, ὡς καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραμμάτων⁶⁾. Καὶ οἱ κατὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ εὔρεθέντες 22 κώδικες, οἱ φέροντες τὰ ἴδια συγγράμματα μετ' ἄλλων θεολογικῶν καὶ θύραθεν ἔργων, χρησιμοποιουμένων ὑπ' αὐτοῦ πρὸς ἐπιστημονικοὺς ἢ διδακτικοὺς σκοπούς, ἦσαν πιθανώτατα αὐτόγραφοι καὶ δὴ ἀναμφισβητήτως οἱ Νανιανοὶ κώδικες, ὁ Ἀμβροσιανός, ὁ Βερολίνειος, ὁ Ἱεροσολυμιτικός καὶ

¹⁾ Αὐτόθι σ. 67.

²⁾ V. Gardthausen, *Catalogus codicum Graecorum Sinaiticorum*, Oxonii 1886 σ. 261.

³⁾ H. Omont, *Les mss. Grecs datés de XVe et XVe siècles de la Bibliothèque Nationale et des autres Bibliothèques de France*, ἐν *Revue des Bibliothèques*, II, Paris 1892 σ. 155.

⁴⁾ Πρβλ. Ἐκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ φιλολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ, ἐν Παραρτήματι τοῦ XVII τόμου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει «Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου», Κωνσταντινούπολις 1886 σ. 38.

⁵⁾ H. Omont, *Inventaire sommaire des Manuscrits Grecs de la Bibliothèque Nationale et des autres Bibliothèques de Paris et des Départements*, Paris 1898, Suppl. σ. 297.

⁶⁾ Πρβλ. M. Vogel und V. Gardthausen, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Leipzig 1909 σ.380—381.

οἱ Ἀγιορειτικοί, κατὰ τὰ παρ' αὐτῶν παρεχόμενα ἀναντίρρητα τεκμήρια, περὶ ὧν κατωτέρω. Τέλος παρομοίαν μαρτυρίαν τοῦ Ῥουσάνου εὐρίσκομεν καὶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ «τοῖς ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Μελετίου»¹⁾. Καρπὸς δὲ τῆς μακροχρονίου ἀναστροφῆς τοῦ αὐτοδιδάκτου καὶ ἐπιμελοῦς τούτου μοναχοῦ μετὰ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἱερῶν Πατέρων καὶ τῶν κλασικῶν ἐλλήνων συγγραφέων ἦτο οὐ μόνον ἡ ἀπλῆ ἀντιγραφή, φυλακὴ καὶ διάσωσις αὐτῶν, ἀλλὰ κυρίως ἡ συγγραφή τῶν πολυαρίθμων συγγραφῶν αὐτοῦ, εἰς ἃς ὀφείλει τὴν μεγάλην φήμην του.

Ἀπορίας ἄξιον εἶνε ὅτι ὁ Ῥουσάνος, παρὰ τὴν ἐξέχουσαν αὐτοῦ θέσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς γράμμασι, δὲν κατέλαβεν ἀνώτερόν τι ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα, παραμείνας μέχρι τέλους τοῦ βίου του καὶ ἀποθανὼν ἀπλοῦς καὶ πτωχὸς μοναχός. Οὐδὲ ἠδυνήθημεν ἐκ τῶν συγγραμμάτων του νὰ διακριβώσωμεν τὴν πληροφορίαν τοῦ Fabricius²⁾ καὶ ἄλλων ὅτι ἐχειροτονήθη καὶ ἱερομόναχος. Ἐκ τοῦ γεγονότος λοιπὸν τούτου ὡς καὶ ἐκ τῆς συγκρούσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ἀντίσσης Ἰγνάτιον καὶ πρὸς διαφόρους αἵρετικούς ὁρμώμενος ὁ Ph. Meyer³⁾, κατ' αὐτὸν δὲ καὶ τινες τῶν ἡμετέρων, ἤκασαν ὅτι ὁ Ῥουσάνος ἦτο ἐριστικὸς καὶ ἐμπαιθῆς χαρακτήρ, ἐγωῖστῆς καὶ ἄδικος. Καὶ ὅτι μὲν πρόκειται περὶ ζωηροῦ καὶ ὀλίγον ὁρμητικοῦ χαρακτῆρος, τοῦτο ὑπεδηλώσαμεν καὶ ἡμεῖς ἐν τοῖς προηγουμένοις. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τοῦ διῆσχυρισμοῦ ὅτι πρόκειται μονονουχὶ περὶ ταραξίου καὶ φιλοκατηγόρου τινὸς συγγραφέως, νομίζομεν ὅτι ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις, τῶν ταῦτα διῆσχυριζομένων ἀναντιρροῆτως ἀδικούντων τὸν Ῥουσάνον. Διότι πρῶτον μὲν τὸ ὅτι κατεπολέμησε τοὺς αἵρετικούς καὶ δὴ τὸν Καρτάνον, ὃν νομίζουσι τινες ὅτι ἠδίκησε, δὲν ἔπραξε περισσότερον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἔπραξαν πάντες οἱ ἐπὶ σοφίᾳ καὶ ἀγιότητι διαπρέψαντες ἱεροὶ Πατέρες καὶ Διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας. Ἀναμφιλέκτως οἱ τοιοῦτοι ὑπὲρ τῆς ἀληθείας καὶ κατὰ τῆς πλάνης τῶν αἵρέσεων εὐθαρσεῖς ἀγῶνες «τοῦ ζηλωτοῦ τούτου καὶ λογιω-

¹⁾ Ἑλληνομν. 678.

²⁾ Bibliotheca Graeca, Vol. 10, σ. 440. Ἐὰν ὁ Ῥουσάνος ἀνήρχετο εἰς ἱερατικὸν τινα βαθμόν, θὰ ἐμνημονεύετο ἀσφαλῶς τοῦτο καὶ ἐν ταῖς μετὰ τὸν θάνατόν του συνταχθείσαις πράξεσι τῶν διαιτητῶν, ὡς καὶ περὶ τοῦ πατρός του Ἰωακείμ ἐγένετο, ὀνομαζομένου ῥητῶς ἱερομονάχου ἐνταῦθα ὁμῶς ἀναγινώσκωμεν «ὅπερ ἄφησεν ὁ ποτὲ κύρ Παχώμιος Ῥουσάνος». Παρὰ Ν. Κατραμῆ μ. ἔρ. σ. 236.

³⁾ Ἐνθ' ἀν. σ. 39.

τάτου ἀνδρός» ¹⁾, ἀποτελοῦσι τὸν μεγαλύτερον τίτλον τιμῆς δι' αὐτόν. Κατὰ παρόμοιον τρόπον πρέπει νὰ κριθῆ καὶ τὸ ὅτι ἐξηγείρετο κατὰ πάσης ἀπολείρας παραχωρίξεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως καὶ παραδόσεως καὶ ἐκαυτηρίαζε πάντα νεωτερισμὸν ἐν τε τῷ τελετουργικῷ μέρει τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν τοῖς τῶν μονῶν, ἢ ὑπερβασίας καὶ ἀτασθαλίας τῶν διοικούντων ἢ τέλος τὰς λαϊκὰς προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίας. Ἐν δὲ τῇ προσωπικῇ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἱγνατίου Ἀντίσσης ὑποθέσει πᾶς ὁ ἀμερολήπτως μελετῶν τὴν περισωθεῖσαν ἐπιστολὴν καὶ καλῶς γνωρίζων τὰ ἐπισκοπικὰ καὶ μοναστηριακὰ πράγματα δὲν δύναται παρὰ νὰ ἀποδώσῃ τὸ δίκαιον εἰς τὸν νεαρὸν τότε Παχώμιον. Ὑπῆρξε τῷ ὄντι τόσο καταφωρὸς ἢ εἰς τὸν ἄσημον εἰσέτι καὶ πτωχὸν μοναχὸν προσγενομένη ἀδικία καὶ τόσο ἠθικῶς ἐπίμεμπτος ἡ διοίκησις καὶ ἡ πολιτεία τοῦ ἐπισκόπου Ἱγνατίου, ὥστε μετὰ τὴν ἐλεγκτικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ῥουσάνου δὲν ἐδίστασε καὶ αὐτὸς ὁ πιθανῶς κατὰ τὰλλα ἀγαθὸς ἐπίσκοπος ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀδικίαν καὶ μετανοήσῃ ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις, καθ' ἃ προκύπτει ἐκ σημειώσεως ὑφ' ἑτέρας χειρὸς προστεθείσης εἰς τὸ τέλος τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς ἐν φ. 172 τοῦ Νανιανοῦ 305 κώδικος, ἐχούσης οὕτω· «† δεῖ γινώσκειν, ὅτι μετὰ ταῦτα μόλις εἰς συναίσθησιν ἐλθὼν ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ ἰδίου πλημμελήματος ἀνάλογον τὴν μετάνοιαν ἐπεδείξατο» ²⁾. Ὅσον ἀφορᾷ δέ, δεύτερον, εἰς τὸ ὅτι δὲν προήχθη εἰς ἀνώτερα διοικητικὰ ἀξιώματα, οὐδ' ἀνῆλθε φερ' εἰπεῖν εἰς ἐπισκοπικόν τινα θρόνον, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὴν ταπεινοφροσύνην αὐτοῦ καὶ τὴν ἰσχυρὰν τάσιν πρὸς ἡσυχίον καὶ ἀφοσιωμένον τῷ Θεῷ καὶ τῇ ἐπιστήμῃ βίον. Ὅτι ὁ Ῥουσάνος ἐνεφορεῖτο ὑπερασκητικῶν φρονημάτων καὶ τάσεων, γίνεται κατάδηλον ἐκ τῆς πρώτης ἀναγνώσεως τῶν συγγραφῶν καὶ ἐπιστολῶν του. Ἐτείνε καὶ οὗτος πρὸς τὸ χριστιανικὸν ἀσκητικὸν ἰδεῶδες, τὸ ἀπὸ τοῦ μεγάλου Παχωμίου καὶ Ἀντωνίου ἀρχὸν σταθερῶς πάντοτε ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, τὸ ὁποῖον ἐξύμνησε καὶ ἔζησε σύμπασα ἡ χορεία τῶν θείων Πατέρων καὶ Ἀγίων τῆς Ἐκκλησίας, πολλοὶ τῶν ὁποίων εἰς ἀναπόδραστον ἀνάγκην καὶ βίαν ὑπέκοντες ἐδέχθησαν ἐπισκοπικὰς ἑδρας. Τέλος τὴν περὶ ἧς πρόκειται εἰκασίαν διαλύει ὀλοσχερῶς ἡ ἀγαθὴ φήμη καὶ ἡ μεγάλη ἐκτίμησις, ἧς παρὰ πάντων ἀπέλαυεν ὁ Ῥουσάνος. Μαρτύρια ταύτης ἔστωσαν αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ καὶ κυρίως ἡ πρὸς αὐτὸν σταλεῖσα ἐπι-

¹⁾ *Μ. Παράνικα*, Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων... σ. 50.

²⁾ Παρὰ *J. A. Mingarelli*, *Graeci codices manuscripti apud Naniōs patricios Venetos asservati*. Bononiae 1784 σ. 515.

σήμεως ἐκ μέρους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἐπιστολὴ τοῦ Μανουὴλ Γα-
λησιώτου τοῦ Κορινθίου, μεγάλου ῥήτορος τῶν Πατριαρχείων, εἰς ἣν
καὶ παραπέμπομεν, ἐν τῷ παρόντι δημοσιευομένην. Πολλῷ μᾶλλον τὸ
δομητικὸν καὶ μαχητικὸν πῶς τοῦ χαρακτηῆρος τοῦ Ῥουσάνου δέον νὰ
ἐρμηνευθῆ καθ' ἡμᾶς ψυχολογικῶς, λαμβανομένων ὑπ' ὄψει τῶν αὐστη-
ρῶν μοναστικῶν καὶ λοιπῶν δυσμενῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς τοῦ ἀεικι-
νήτου καὶ ἐργατικωτάτου τούτου μοναχοῦ, τοῦ περιβάλλοντος ἐν μέσῳ
τοῦ ὁποίου ἔζη, τῆς ἐσχάτης ἐθνικῆς, ἐκκλησιαστικῆς καὶ πολιτιστικῆς
καταστάσεως καὶ γενικῆς ἀμαθείας καὶ ἀκαταστασίας τῶν πάντων κατὰ
τὸν πρῶτον μετὰ τὴν ἄλωσιν αἰῶνα, ὡς καὶ τῶν μεγάλων κινδύνων οἱ
ὁποῖοι ἠπείλουν αὐτὴν ταύτην τὴν ἐθνικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν τῶν Ἑλ-
λῆνων ὑπαρξιν, καθ' ὧν πάντων εὐλόγως ἠγωνίζετο ὁ Ῥουσάνος μετὰ
μεγάλης παρησίας, ἀποφασιστικότητος καὶ δομητικότητος. Ἐπὶ τού-
τοις δὲν πρέπει νὰ ἀησιμονῆται, ὅτι ὁ Ῥουσάνος κυρίως εἶπεῖν εἶνε πο-
λεμικὸς συγγραφεὺς, ἀμύντωρ καὶ πρόμαχος τῆς ὀρθοδοξίας, ἐν τῷ τοι-
ούτῳ δ' ἀγωνιᾷ αὐτοῦ πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος καὶ
τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐν τῇ λατρείᾳ, τῷ μοναχικῷ βίῳ, τῇ διοικήσει καὶ
τοῖς ἐθνικοῖς παραδόσεως ἦτο ἐντελῶς φυσικὸν ὀξύτερον καὶ βιαιότε-
ρόν πῶς νὰ ἐκφράζηται, τοῦτ' ὅπερ ἀείποτε παρατηρήθη εἰς τὰς θρη-
σκευτικὰς ἀντιθέσεις καὶ τοὺς ἀγῶνας, μάλιστα δὲ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης
ἐν τῇ Δύσει μεταξὺ Καθολικῶν καὶ Προτεσταντῶν.

Ἄλλ' ὡς ἦτο φυσικόν, ἡ τόσον αὐστηρῶς μοναχικὴ καὶ πολυκύ-
μαντος καὶ θλίψεων καὶ στερησεων μεστὴ ζωὴ τοῦ Ῥουσάνου ὑπῆρξε
βραχεῖα. Ἦδη ἐν ἡλικίᾳ μόλις 44 ἐτῶν, ἐν τῇ ἀκμῇ δῆλον ὅτι τῆς
συγγραφικῆς, ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐθνικῆς δράσεώς του ἀπέθανεν οὗτος
τῷ 1553 ἐν τῇ ἐπισκοπικῇ περιφερείᾳ Ναυπάκτου, ἔνθα εἶχε μεταβῆ
κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρὸς καταπολέμησιν καὶ ἐκρίζωσιν τῶν ὑπο-
λειμμάτων τῆς ἐκεῖ εὐρύτατα διαδοθείσης Καρτανικῆς αἵρέσεως. Τὸν
χρόνον καὶ τὸν τόπον τοῦ θανάτου τοῦ Ῥουσάνου ὡς καὶ τὴν κατα-
λειφθεῖσαν περιουσίαν αὐτοῦ γνωρίζομεν ἀκριβῶς ἐκ τῶν ἐν τέλει τοῦ
πρώην Νανιανοῦ κώδικος 170 καὶ ἤδη Μαρκιανοῦ 115 καταχωρισθει-
σῶν δύο πράξεων¹⁾, ἧτοι μιᾶς συμβολαιογραφικῆς πράξεως ὑπὸ ἡμε-

¹⁾ Αἱ πράξεις αὗται ἐξεδόθησαν ὑπὸ *C. Castellani*, *Pacomio Rusano, Gram-
matico Graeco, del secolo XVI e i manoscritti autografi delle sue opere*,
ἐν *Atti del R. Istituto Veneto, die scienze, lettere ed arti, Serie 7, r. 6*
(1894—1895) σ. 903 κέ. — Τοῦ αὐτοῦ, *Catalogus, codicum Graecorum, qui in*
Bibliothecam D. Marci Venetiarum inde ab anno MDCCXL ad haec

ρομηνίαν ἡ Ὀκτωβρίου 1553, δι' ἧς τὰ διεκδικουῦντα τὴν κληρονομηθεῖσαν περιουσίαν δύο διάδικα μέρη, τ. ἔ. ὁ ἐπιζῶν εἰσέτι πατὴρ τοῦ Παχωμίου Ἰωακείμ Ρουσάνος, Καθηγούμενος τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῶν Στροφάδων, ἀφ' ἑνὸς καὶ ὁ μοναχὸς Βαυλαάμ, «ἐπίτροπος» τῆς ἱερᾶς μονῆς ἁγίου Γεωργίου τῶν Κρημνῶν Ζακύνθου ἀφ' ἑτέρου, διώρισαν ἐνώπιον τοῦ δημοσίου Νοταρίου ἱερέως Θεοφυλάκτου Παρίση ὡς διαιτητὰς πρὸς ἐπίλυσιν τῆς διαφορᾶς αὐτῶν, τοὺς ἱερεῖς Πέτρον Ἀβούρην καὶ Θεόδωρον Λογοθέτην, οἵτινες ἐξέδωκαν τὴν ἐπίσης ἐν τῷ ἄνω κώδικι περιεχομένην ἀπόφασιν αὐτῶν τῇ 20 Νοεμβρίου 1553, δι' ἧς, κατὰ τὰ ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ κρατουῦντα ¹⁾, ἐπεδικάσθη ἡ κληρονομηθεῖσα περιουσία τοῦ Παχωμίου εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν τῆς μετανοίας αὐτοῦ, δηλαδὴ τὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῶν Κρημνῶν Ζακύνθου, εἰς ἣν ἤδη εἶχε παραδώσει ταύτην ὁ Μητροπολίτης Ναυπακτίας Γρηγόριος, ἐν τῇ παροικίᾳ τοῦ ὁποίου ἀπέθανεν ὁ Ζακύνθιος μοναχός. Ὁ πατὴρ του ὁμως, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς τρίτης πράξεως τοῦ αὐτοῦ δημοσίου Νοταρίου ²⁾, μὴ ἀναγνωρίσας τὴν ὡς ἄνω ἀπόφασιν τῶν διαιτητῶν, ὡς ἐν ἀπουσίᾳ αὐτοῦ ληφθεῖσαν, ἐποιήσατο τὴν δήλωσιν ὅτι θέλει ἐφεισβάλει ταύτην εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ τὸν ἐπίσκοπον Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου. Ὁ Ρουσάνος, ὡς εἴπομεν, ἔζησεν ἐν πτωχείᾳ καὶ ἀληθεῖ μοναχικῇ ἀκτημοσύνῃ, διὸ καὶ πτωχὸς ἀπέθανεν ³⁾. Ἴδου ἡ ὅλη περιουσία του, ἡ καταγεγραφομένη ἐν τῇ ἀποφάσει τῶν διαιτητῶν. «Τὰ αὐτὰ βιβλία εἰσὶν τὸν ἀριθμὸν εἴκοσι δύο, πλεον ὀλιγώτερο, ἓνα ἢ δύο ῥάσα, δύο καλιμμαύκια, μικρὸ καὶ μεγάλο, ἓνα σάγισμα, μία ζυγὴ, δύο τάϊστρα, δύο χρυσᾶ φλουρία χιώτικα, ἓνα τιλιφθάρι, γραμμένο τὸ μισὸ τὴν κοσμοποιΐαν».

Οἱ ἀποτελοῦντες τὴν ἀτομικὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ρουσάνου 22 οὔτοι κώδικες περιεῖχον ὅλα τὰ συγγράμματα αὐτοῦ μετὰ πολλῶν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐφυλάσσοντο δὲ ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ἱερᾶς μο-

usque tempora inlati sunt. Venetiis 1895, σ. 92.—*N. Κατράμῃ*, μ. ἐρ. σ. 236 κέ.—*I. Βασιλικοῦ*, Κανέλλου Σπανοῦ Γραμματικὴ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης, Παχωμίου Ρουσάνου κατὰ χυδαιζόντων καὶ αἰρετικῶν καὶ ἄλλα τοῦ αὐτοῦ. Τεργέστη 1908 σ. 51 κέ.

¹⁾ Πρβλ. *M. Σακελλαροπούλου*, Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον, Ἀθῆναι 1898, ἰδίως σ. 343, 348.

²⁾ Παρὰ *N. Κατράμῃ*, ἐνθ' ἀν. σ. 238.

³⁾ Ἡ πτωχεία αὐτοῦ καταφαίνεται καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις μὲν συγγραφαῖς, ἰδίως δὲ ἐν ταῖς πρὸς τὸν Ἰγνάτιον Ἀντίσης καὶ τὴν Μεγάλῃν Ἐκκλησίαν ἐπιστολαῖς του.

νῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ἀλλὰ βραδύτερον παρέλαβε πάντας σχεδὸν τοὺς κώδικας τούτους ὁ Βενετὸς ναύαρχος Ἰάκωβος Νάνιος ἐκ τῆς δικαιοῦχου μονῆς καὶ μετέφερεν εἰς Ἰταλίαν. Σήμερον δὲ ἐναπόκεινται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας, εἰς ἣν περιῆλθον ὡς δωρεὰ τῶν Νανίων, ὧν φέρουσι καὶ τὸ ὄνομα.

II

Η ΔΙΑ ΤΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ὁ Ῥουσάνος ὑπῆρξε γόνιμος συγγραφεὺς, καταλιπὼν ἡμῖν πολυ-
ἀριθμα ἔργα καὶ ἴδη κατὰ τὸ πλεῖστον μικρὰς πραγματείας. Τὰ συγ-
γράμματα ταῦτα εὐρίσκωμεν ἐν τοῖς διαφόροις κώδιξι φέροντα τὸ
ὄνομα τοῦ συγγραφέως «Παχωμίου μοναχοῦ», ἀλλ' ἀσφαλέστερον μαν-
θάνομεν αὐτὰ ἐξ αὐθεντικοῦ πίνακος, φερομένου ἐν τέλει τοῦ Νανιανοῦ
κώδικος 125 φ. 283r - 284v καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως συντε-
ταγμένου. Ὁ πίναξ οὗτος φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: «τῶν τοῦ Παχωμίου
λόγων πίναξ ὅδε», δημοσιευθεὶς ὑπὸ τοῦ Βασιλικοῦ¹⁾. Ἐν αὐτῷ ὁ
Ῥουσάνος καταγράφει πάντα σχεδὸν τὰ ἐν διαφόροις κώδιξι περιεχό-
μενα συγγράμματα αὐτοῦ, ἐξ ὧν τὸ πλεῖστον περιλαμβάνεται ἐν τῷ
σπουδαιοτάτῳ τούτῳ 125 Nav. κώδικι, ὃν ὁ ἴδιος ἔγραψε καὶ ἔφερε
πάντοτε μεθ' ἑαυτοῦ. Ὁμοίος περίπου πίναξ τῶν ἔργων αὐτοῦ εὑρη-
ται καὶ ἐν τῷ ἑτέρῳ Nav. κώδικι 305 φ. 158 - 159 ἐπιγραφόμενος.
«Οἱ συνταχθέντες παρ' ἡμῶν οἶδε λόγοι: α') οἱ ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ,
β') οἱ ἐν τῷ μικρῷ φιλοσοφικῷ, γ') οἱ ἐν τῷ Παχωμίου, δ') οἱ ἐν ταῖς
ἐρμηνείαις, ε') τὰ ἐν τῷ τοῦ Γρηγορίου, ς') τὰ ἐν τῷ ψαλτήρῳ»²⁾.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Ῥουσάνου πραγματευόμεθα ἐν τοῖς ἐξῆς διαι-
ροῦντες εἰς τρεῖς κατηγορίας: I. δογματικὰ καὶ ἀντιρρητικὰ συγγράμ-
ματα, II. αἱ λοιπαὶ θρησκευτικαὶ συγγραφαὶ καὶ III. γραμματικὰ καὶ
ἄλλα μὴ θρησκευτικὰ συγγράμματα αὐτοῦ. Αὐτονόητον δὲ ὅτι ἡ ἐκθε-
σις ἡμῶν ἔσεται ἐκτενεστέρα μὲν προκειμένου περὶ τῶν ἀγνώστων κατὰ
τὸ πλεῖστον δογματικοπολεμικῶν συγγραμμάτων, ὧν τὴν ἐκδοσιν κυρίως

¹⁾ μ. ἔρ. σ. 144 - 150.

²⁾ Mingarelli ἐνθ' ἀν. σ. 514.

ἀποσκοπεῖ τὸ παρὸν πόνημα, περιεκτικωτέρα δὲ προκειμένου περὶ τῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον γνωστῶν ὑπολοίπων ἔργων, ὧν περιοριζόμεθα νὰ παράσχωμεν μικρὰν τινα περιγραφὴν, ἐπὶ τῷ τέλει ὅπως συγκεντρωθῶσι καὶ συστηματοποιηθῶσιν αἱ τῆδε κάκεισε ἐγκατεσπαρμένα συναφεῖς μελέται καὶ παρατηρήσεις, οὕτως ὥστε νὰ ἀπαρτισθῇ ἐνιαία καὶ πλήρης ἡ εἰκὼν τῆς προσωπικότητος καὶ τῆς δράσεως τοῦ ἐπιφανοῦς Ζακυνθίου λογίου.

Τὰ συγγράμματα τοῦ Ῥουσάνου περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν εἰς ἱκανὸν ἀριθμὸν κωδίκων, καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ συγγραφέως κατὰ τὸ πλεῖστον γεγραμμένων. Οἱ μετὰ πάσης ἐπιμελείας γεγραμμένοι καὶ ἄριστα διατηρούμενοι κώδικες οὗτοι εἶνε οἱ ἐπόμενοι :

α') Οἱ Νανιανοὶ λεγόμενοι ἑλληνικοὶ κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ἁγίου Μάρκου ἐν Βενετία ¹⁾ (Ναν. ἢ Ν.), ἦτοι :

1. Ὁ Νανιανὸς κώδιξ 125, νῦν Μαρκιανὸς Suppl. Cl. II 103, χαρτ. ἐκ φύλλων 284 τοῦ ΙΓ' αἰῶνος.

2. Ὁ Νανιανὸς κώδιξ 127, νῦν Μαρκιανὸς Suppl. Cl. II 104, χαρτ. ἐκ φύλλων 229 τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος.

3. Ὁ Νανιανὸς κώδιξ 305, νῦν Μαρκιανὸς Suppl. Cl. II 26, χαρτ. ἐκ φύλλων 354 τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος.

4. Ὁ Νανιανὸς κώδιξ 126, ὁ ἔν μόνον, τὸ «κατὰ ἀγιοκατηγόρων ἦτοι τῶν κωλύοντων τοὺς ἀπερχομένους εἰς προσκύνησιν τῶν σεβασμίων καὶ ἱερῶν τόπων καὶ κατὰ τοῦ φρά Μαρκὶ Λούτερι» φ. 1 - 7 σύγγραμμα περιέχον.

5. Εἰς τούτους προσθετέος καὶ ὁ Νανιανὸς 170 καὶ ἤδη Μαρκιανὸς Suppl. Cl. II 115 κώδιξ, γραφεὶς τὸν ΙΑ' αἰῶνα, εἰς τὸ τέλος τοῦ ὁποίου κατεχωρίσθησαν τῷ 1553 αἱ εἰρημέναι δύο συμβολαιογραφικαὶ πράξεις, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ῥουσάνου καταλειφθεῖσαν καὶ εἰς τὴν ἱερὰν μονὴν ἁγίου Γεωργίου τῶν Κορημνῶν Ζακύνθου ἐπιδικασθεῖσαν περιουσίαν ²⁾.

Εἰς τοὺς τρεῖς πρώτους κώδικας περιέχεται τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ῥουσάνου.

Τούτων παρέχομεν κατωτέρω λεπτομερῆ πίνακα.

¹⁾ *J. A. Mingarelli*, μ. ἔρ. σ. 258 ἔ., 277 ἔ., 281 ἔ. καὶ 511 ἔ.

²⁾ *C. Castellani*, *Catalogus codicum Graecorum, qui in Bibliothecam D. Marci Venetiarum inde ab anno MDCCXL ad haec usque tempora inlati sunt*. Venetiis 1895, σ. 91 - 92.